

فصل

نحوه شکل‌گیری معماری در ایران و ارتباط آن با معماری قبل از اسلام

❖ اهداف آموزشی

- ❖ بررسی انواع شیوه‌های معماری
- ❖ بررسی معماری بعد و قبل از اسلام
- ❖ بررسی انواع بناها
- ❖ نحوه‌ی شکل‌گیری معماری اسلامی در ایران و ارتباط آن با معماری پیش از اسلام
- ❖ بررسی انواع بناها مانند: مسجد، مدرسه، آب انبار و ...

□ تاریخچه معماری ایران

□ ایران باستان

مرحوم پیرنیا در سبک‌شناسی معماری ایرانی، آن را در شش شیوه بررسی کرده‌اند، این شش سبک بر اساس خواستگاه‌شان چنین نامیده شده‌اند:

- ❖ پارسی؛
- ❖ پارتی پیش از اسلام؛
- ❖ خراسانی؛
- ❖ رازی؛
- ❖ آذری؛
- ❖ اصفهانی پس از اسلام.

از شش سبک فوق دو شیوه مربوط به قبل از اسلام و چهار شیوه مربوط به بعد از اسلام می‌باشد.

□ پیش از پارسی

تا پیش از کوچ آریاییان به ایران، تیره‌ها و ملت‌هایی نه چندان شناخته شده در ایران زندگی می‌کردند که معماری پیش رفته‌ای داشته‌اند. تپه زاغه از مراکز مهم استقرار آنها با ویژگی‌های مهم معماری و هنری بوده است. در مجموعه زاغه حدود ۲۱ خانه به دست آمده است. مکان‌یابی محل ورودی این خانه‌ها با توجه به جهت بادهای دائمی این منطقه بوده، بدین معنی که ورودی در جهتی قرار داشته که مانع نفوذ باد به درون فضای این خانه‌ها شود.

فقط یک خانه با ورودی غربی یافت شده که در مقابل در ورودی آن برای احتراز از نفوذ بادهای سرد، یک بادشکن چینه‌ای ساخته شده بود. یکی از تمدن‌های قبل از پارس، تمدن ایلامی بوده است. مرکز تمدن ایلامی‌ها شهر شوش بود که تاریخ ۵ هزار ساله داشته است.

برای بررسی این دوره به بررسی معماری معابد و نیایشگاه‌های آن پرداخته می‌شود. یکی از بازمانده‌های ارزشمند معماری ایلامی نیایشگاه یا زیگورات چغازنبیل در نزدیکی شوش است که از ۱۲۵۰ پیش از میلاد بر جای مانده است.

به نظر می‌رسد که ایلامیان به عنوان یک اصل از طریق مورب نه مستقیم وارد معابد خود می‌شدند. برای نمونه هیچ یک از هفت دروازه چغازنبیل و هیچ یک از مسیرها مستقیماً به طرف معبد زیگورات نمی‌رود. چرا که این امر توهین به این معابد تلقی می‌شده است.

ورودی معابد ایلام به وسیله مجسمه‌های شیر و گاو نر و نوعی سکو محافظت می‌شد. احتیاجی نبود که این مجسمه‌ها ابعاد عظیمی داشته باشند. برای مثال می‌توان معبدی از ایلام قدیم که متعلق به هزاره سوم قبل از میلاد است را نام برد. در این معبد چارچوب در بلند دیده می‌شود که فقط در سمت چپی عملاً به عنوان در ورودی مورد استفاده قرار می‌گرفته است و در سمت راست ممکن است فقط یک در ظاهری باشد.

از نظر انطباق با اقلیم و طبیعت منطقه از بعد کالبدی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

✧ یک پرده نی در مقابل ورودی وجود دارد که از فضای داخل در مقابل نور آفتاب محافظت می‌کرده است؛

✧ یک دسته پنجره‌های مربع شکل میان در و سقف دیده می‌شود که به وسیله آنها درون معبد روشن و تهویه می‌شود.

بنابراین می‌توان گفت که توجه به نحوه قرارگیری و شکل‌دهی به فضای ورودی سابقه بسیار طولانی در تمدن و معماری ایلام داشته است.

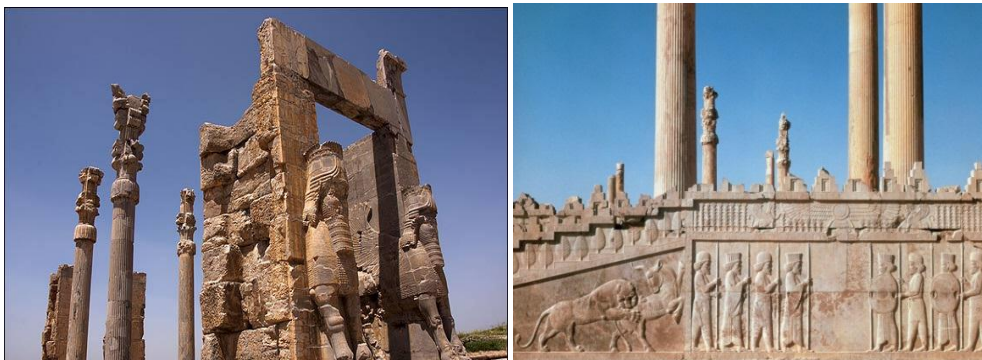
□ شیوه پارسى

در معماری ایران باستان (دوره‌های هخامنشی) با همکاری هنرمندان مختلف بناهای بسیاری ساخته شده است. از نمونه‌های بارز آن می‌توان به معماری تخت جمشید اشاره کرد. حفظ درون‌گرایی (به‌ویژه در تخت جمشید و شوش) اساس طراحی و شکل‌گیری ورودی‌ها بوده، ساختمان‌ها روی سکو و تختگاه قرار می‌گرفته و تعداد زیادی پله به ورودی بنا منتهی می‌شده است. استفاده از ستون‌های بسیار بلند در آستانه ورودی و پله‌های بسیار زیاد و دهانه‌های بزرگ و بلند، ورودی‌های بسیار زیاد و دهانه‌های بزرگ و بلند، ورودی‌های بسیار باشکوه و عظیم ایجاد کرده است.

بهره‌گیری از پایه ستون و سرستون‌ها، آرایش ستون‌ها، درگاه‌ها و سردرها با بهره‌گیری از پتکانه‌ها (به نقل از پیرنیا) در فضاهای ورودی این دوران به چشم می‌خورد. ساخت آفتابگیر و سایبان در جاهای ضروری از جمله ورودی‌ها نشان از توجه به مسائلی اقلیمی دارد.

کلاوه‌ها گونه‌ای از بناها بوده‌اند که در معماری پارسی ساخته شده‌اند. نمونه این الگوبرداری، ساختمان کعبه زرتشت در نقش رستم است که این ساختمانی است چهارگوشه و سنگی که ورودی و درگاه آن بلندتر از کف زمین است و دسترسی به آن با تعداد زیادی پله صورت می‌گرفته است. بالاتر قرار گرفتن ورودی از سطح زمین نشانگر اهمیت و عظمت بنا بوده است.

برای ورودی به مجموعه تخت جمشید، پلکان بزرگ در ورودی با آرایش تارمی با نقش برجسته‌ها و کنگره‌های زیبا و دروازه ملل به چشم می‌خورد. این ورودی باشکوه نماد و مقدمه‌ای متناسب با کل مجموعه است. در تمامی موارد بالا مثال‌هایی از توجه معماری در سبک پارسی به مقوله مهم ورودی در ساخت بناها در آن دوران است.

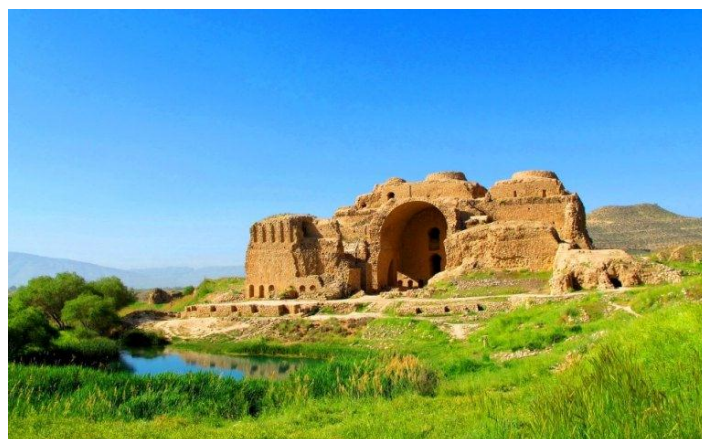
□ شیوه پارتی

سبک پارتی پس از حمله اسکندر به ایران در دوره‌های اشکانی، ساسانی و صدر اسلام پدیدار شده است. قدیمی‌ترین محل سکونت پارت‌ها که تاکنون یافت شده در نسا یا پارتانیسا است که در نزدیکی عشق‌آباد امروزی است. نسا از یک شهر سفلی و یک ارگ که بیرون از حصار شهر روی تپه کوچکی بنا شده، تشکیل شده است. ورود به این ارگ از طریق پاگردهایی که در پی دیوارهای گرد شهر قرار داشت، صورت می‌گرفت. این امر به دلیل حفظ امنیت و امر مهم دفاع بوده است.

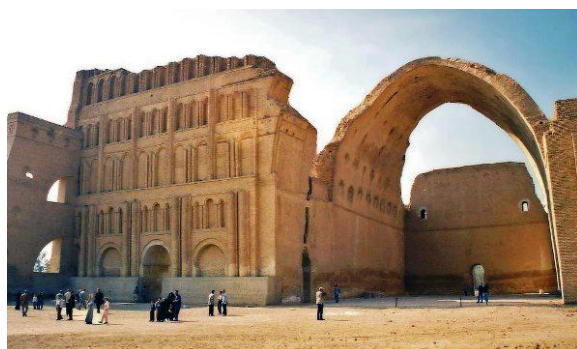
هر لشگر مهاجمی که در صدد حمله به این ارگ برمی‌آمد مجبور بود از اطراف پلکان صعود کند و زیر آتش مداوم قرار می‌گرفت.

معماران پارتانیسا فرم‌های مختلف ساختمانی را مورد آزمایش قرار می‌دادند. ورودی‌ها نیز به همین اندازه حالت تجربی داشت و شامل ورودی‌های ساده، هشتی‌ها و ورودی‌های ستون‌دار می‌شد. بارزترین ویژگی نوآوری و میراث معماری پارتی، ایوان و میانسرا بوده است.

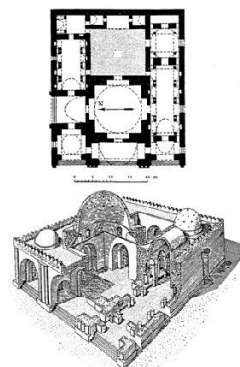
استفاده از ایوان در فضای ورودی در بسیاری از بناهای دوره پارتی به چشم می‌خورد. آتشکده فیروزآباد نمونه‌ای از این بناهاست. ایوان مدائن یا طاق کسری از بناهای مهم شیوه پارتی است. این ایوان به عنوان فضای ورودی بنا بوده است. دهانه این ایوان که حدود ۲۴ گز بوده است، یک ورودی با عرض بسیار زیاد ایجاد می‌کرده است. در مباحث بعد به شناسایی این ابنیه‌ها می‌پردازیم.

آتشکده فیروزآباد

ایوان مدائن

در نقشه کاخ سروسن نیز دیده می‌شود که ایوان اصلی همان ورودی کاخ است که با تعدادی پله به درگاه می‌رسد. در مجموع ساخت ایوان در فضاهای ورودی، بهره‌گیری از کنگره‌ها و کوریدرها در نمای جبهه ورودی بناها به صورت قرینه، توجه به اصل درون‌گرایی در سلسله مراتب ورود با بهره‌گیری از ایوان و میانسرا از اصول به کار گرفته شده در طراحی فضای ورودی در سبک پارتی است.

□ ایران بعد از اسلام

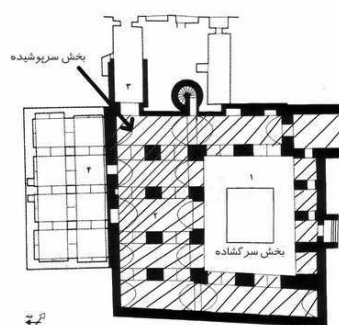
□ شیوه خراسانی

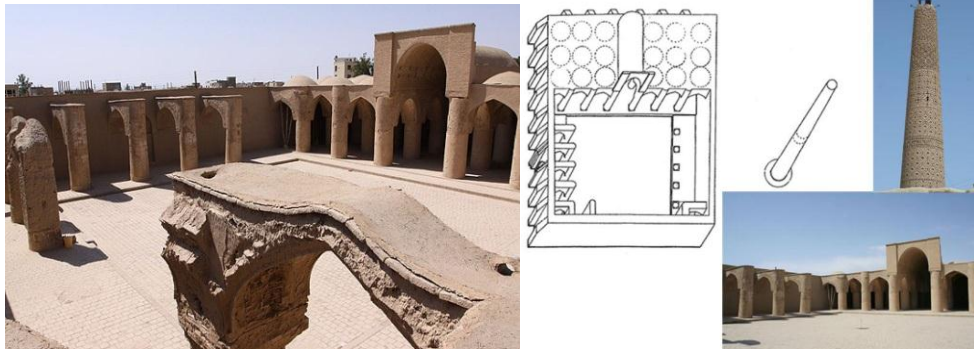
بعد از ورود اسلام به ایران با تأکید به درون‌گرایی و محرمیت در این دوران ورودی‌هایی با هشتی، رعایت سلسله مراتب و حریم‌ها طراحی می‌شده است. صفت مردم‌داری و سادگی بسیار از ویژگی‌های معماری این شیوه است که در ساخت فضاهای ورودی آن نیز دیده می‌شود. مسجد پیغمبر با ورودی و ساخت بسیار ساده‌اش، مثالی از این نمونه است. اما به مرور زمان در شیوه‌های بعدی بلند شدن سردر مساجد و مدارس به عنوان بناهای مهم، تزئینات به کار گرفته شده مانند: گچ‌بری‌ها، کاربندی‌ها، گره‌سازی‌ها و... در آنها جای خود را به سادگی داده مسجد تاریخانه دامغان و فهرج یزد از نمونه‌های اصیل این دوره است.

این تصویر ورودی قدیمی و ساده این مسجد را نشان می‌دهد. یکی از ویژگی‌های جالب این مسجد، نقش درهای ساسانی است که با گچ بر روی دیوار شرقی نگاشته شده و گمان می‌رود، معمار مسجد می‌خواسته یادگاری از درهای زیبای کهن برای آیندگان بر جای گذارد، چون ساخت درهای آراسته و مجلل در این دوره معمول نبوده است. در اصلی مسجد، اکنون در کنار مناره آن است و چندان کهن نیست.

مسجد فهرج یزد

تاریخانه دامغان

□ شیوه رازی

این شیوه از زمان آل زیار شروع شد و در زمان‌های آل بویه، سلجوقیان، اتابکان و خوارزمشاهیان ادامه پیدا کرد. شیوه رازی چهارمین شیوه معماری ایران است که همه ویژگی‌های خوب شیوه‌های پیش را به بهترین گونه دارا می‌باشد.

نغزکاری شیوه پارسی، شکوه شیوه پارتی و ریزه‌کاری شیوه خراسانی در این سبک با هم پدیدار می‌شود. در یک فرایند و در یک دوره طولانی به تدریج صفات‌های مردم‌واری و سادگی شیوه خراسانی جای خود را به تجلل و ورودی‌های پرکار و آراسته داد. بلند شدن سردر بناها در فضای ورودی و به کارگیری تزئیناتی از قبیل گچبری و آجرکاری‌های معقلی در این دوره به چشم می‌خورد. چهار ایوانی شدن مساجد و ساخت ایوان اصلی در راستای فضای ورودی، به کارگیری هشتی و گنبد بر روی آن در فضای ورودی مسجد از ویژگی‌های ورودی‌های این دوره است.

□ شیوه آذری

این شیوه در دوره هلاکو و تیمور در ایران شکل گرفت. از ویژگی‌های مهم آن: استفاده از هندسه متنوع در طراحی فضاهای ورودی و اندازه‌های بسیار بزرگ سر در ورودی بوده است. در این زمان سردر مساجد به نسبت بنای اصلی بسیار بلند بوده است. کاشی‌کاری به عنوان تزئین سردر ورودی بناها به خصوص مساجد و مدارس، رواج بیشتری داشته است.

❑ شیوه اصفهانی

این شیوه آخرین شیوه معماری ایرانی است و در دوران سلسله‌های صفوی، افشاری، قاجاری و زندیه متداول بوده است. خاستگاه این سبک، آذربایجان اما مهد پرورش آن اصفهان بوده است. یکی از آثار ارزنده که از این دوره بر جای مانده، میدان نقش جهان و ساختمان‌های اطراف آن است. مسجد امام، یکی از زیباترین مسجدهای ایران است که در این میدان قرار دارد. فضای ورودی این مسجد در راستای محور است اما محور مسجد رو به قبله چرخیده و در میان این محور زاویه‌ای است که معمار به نحوی در هشتی ورودی به آن پاسخ داده است.

معمار ایوان شمالی مسجد در پشت هشتی را به گونه‌ای چرخانده است که از هشتی ورودی می‌توان مسجد را دید ولی نمی‌توان یکراست وارد آن شد، بلکه باید از یکی از دو دالان گرداگرد ایوان به میانسرای مسجد رسید. این چرخش در مسیر ورودی و چرخش به نحو غیر مستقیم به درون مسجد در بسیاری از بناهای دیگر در دوران‌های مختلف نیز دیده شده است.

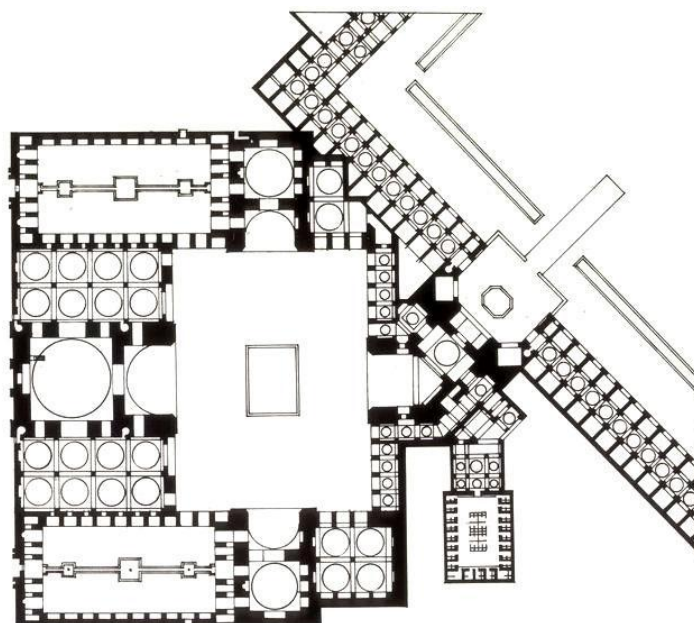
مسجد شیخ لطف‌الله یکی دیگر از شاهکارهای معماری در این دوره است. پس از بررسی نحوه ورود و مسیر دسترسی به درون آن نیز همین فرایند به چشم می‌خورد. سردر این دو مسجد، دارای کمی عقب‌نشستگی از بر میدان است. فضای شکل گرفته یک پیش فضا است که به عنوان مقدمه‌ای برای ورود به مسجد می‌باشد.

مسجد شیخ لطف‌الله

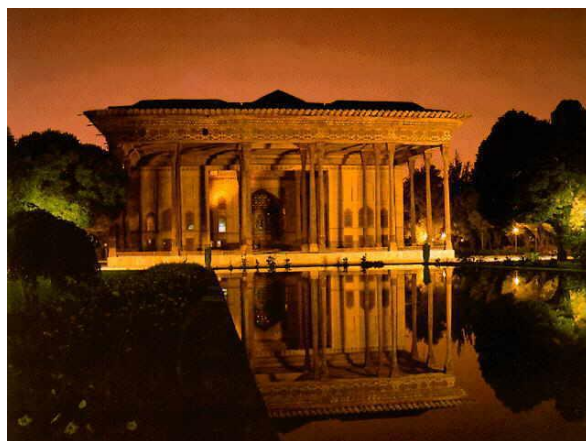

مسجد امام

پلان مسجد امام

در این دوره استفاده از ستون‌دها (ایوان‌های ستون‌دار) در جلوی کاخ‌های تازه‌ساز مانند: چهل‌ستون، رایج شد. قرار دادن یک ایوان ستون‌دار در ورودی به کاخ‌های اصفهان شکوه ویژه‌ای می‌بخشید.

چهل ستون

متأسفانه به تدریج در دوره دوم شیوه اصفهانی یعنی زمان قاجاریان و پهلوی پیشرفت و بهبود وضعیت این فضاها به دلیل تقلید از معماری غرب جای خود را به زوال و انحطاط داد. ایرانیان در این دوره با آغاز روابط فرهنگی با غرب، در برابر فرهنگ و تمدن غربی دچار خودباختگی شدند.

به عنوان مثال در زمان قاجاریان، سه دری‌ها به دو دری تبدیل شدند. (معماران گذشته به این منطق رسیده بودند که نمای یک اتاق نباید در برابر تابش آفتاب صبح باشد، از این رو نمای اتاق را چند دری می‌کردند. بدین معنی که چند درگاه در آن می‌آوردند. مانند سه دری و پنج دری و میان درگاه‌ها یک تیغه نازک می‌کشیدند که روی آنها سایه می‌انداخت.)

تابش بندها یا تیغه‌های نازک که عمود بر درگاه‌ها بودند، به گونه‌ای اریب ساخته شدند که در نتیجه آفتاب مستقیماً به درگاه‌ها و اتاق می‌تابید. از این رو اتاق‌ها در هنگام تابش مانند کوره گرم می‌شدند و نیز تناسب آنها از میان رفت.

استفاده از قوس نیم‌دایره، سقف شیب‌دار، ستون‌های فرنگی، سنتوری، بالکن، نرده و پله در محور ساختمان، نشان از تقلید دارد.

در داخل ساختمان نیز پلکان عریض سه طرفه مانند کاخ‌های غربی نشانه‌ای دیگر از این انحطاط است. مورد دیگر را می‌توان از عنصر ساعت بالای سردر ورودی نام برد.

ورودی‌های این دوره را به ۳ نوع تقسیم می‌کنند:

❖ سنتی

❖ نیمه‌سنتی

❖ جدید

■ ورودی‌های سنتی

عناصر اصلی یکی از ترکیب‌های شکلی فضای ورودی که پیش از این در تهران و برخی از شهرهای دیگر مورد استفاده قرار می‌گرفتند، عبارت بودند از:

○ یک قوس جناغی‌شکل برای پوشش دهانه

○ دو سکو در دو سوی در

○ یک در چوبی دو لنگه مستطیل شکل با گل میخ‌ها و کوبه‌های فلزی و دو جرز آجری در دو طرف دهانه ورودی که پایه‌های قوس بر روی آن قرار می‌گرفته‌اند.

در بیشتر موارد جرزه‌های بالای فضای ورودی یک قاب مستطیل شکل و دو سطح لچکی واقع در میان اضلاع مستطیل و خط‌های قوس دهانه پدید می‌آوردند که درون آن با نقش‌های آجری یا کاشی تزئین می‌شد.

■ ورودی‌های نیمه‌سنتی

در دوره قاجار قوس‌های دور تمام یا یک پرگاری (پلان سنتر) برای پوشاندن دهانه بسیاری از حجره‌ها و درگاه‌ها یا دهانه فضاهای ورودی رواج گرفت. در برخی از این فضاها، سکوهایی در هر سو ساخته می‌شد که برای نشستن مناسب بود. اما گاهی این سکوها سطح کافی برای نشستن نداشتند و تنها برای ایجاد ترکیب شکلی و فضایی ساخته می‌شدند، مواردی هم وجود دارد که فاقد سکو هستند.

در بعضی از فضاهای ورودی با سفال و آجرهای مهری روی جرزه‌ها و سایر سطوح فضا به ویژه روی کتیبه سردر نقش و نگارهای پرکار و متنوع طراحی و اجرا می‌شد. عمق این ورودی‌ها معمولاً در حدود نیم متر، عرض آنها بین سه تا چهار متر و ارتفاع آنها بین سه تا چهار و نیم متر بوده است.

■ ورودی‌های جدید

در اواخر دوره قاجار کاربرد ترکیب‌های شکلی غیر سنتی، که غالباً متأثر از معماری روسیه، اروپا، مسافرت خارجی‌ان به ایران و ایرانیان به اروپا و به‌ویژه احداث سفارتخانه‌ها و بناهای متعلق به اروپاییان بود، رواج یافت. مانند: انواع شکل‌های سنتوری، سنتوری شکسته و کلاهخودی که به صورت ساده یا همراه با نقوش متنوع اسلیمی، گره‌سازی آجر و کاشی‌کاری آراسته می‌شدند.

این تزئینات و نقوش در بیشتر موارد در سردر بناها به کار می‌رفتند و غالباً جرزه‌های ساده و فاقد تزئینات پرکار بودند مگر در مواردی استثنایی که برای تزئین جرزه‌ها از سفال و آجر مهری استفاده

می‌شد. گاهی نیز از ترکیب ستون و نیم‌ستون با شکل‌های متنوع، به صورت منفرد یا زوج و سایر عناصر و شکل‌های تزئین در هر سوی ورودی استفاده می‌کردند.

■ ورودی‌های ایران معاصر

طراحی ورودی در معماری حال حاضر ایران به شکلی کاملاً تقلیدی و متأثر از نفوذ سبک بین‌المللی معماری مدرن صورت می‌گیرد که منجر به شکل‌گیری ورودی‌هایی بدون در نظر گرفتن اقلیم و فرهنگ منطقه می‌شود.

در معماری این ورودی‌ها، توجه به استفاده از عناصری مانند: ستون، سنتوری و... بدون هیچ عملکردی به جای توجه به مفهوم اساسی فضا صورت می‌گیرد. عدم ارتباط و هماهنگی بصری، بی‌توجهی به نمای شهری و فقر ارزش معماری از دیگر خصوصیات ورودی معاصر است.

□ معماری دوره‌های کهن

□ بررسی ورودی در دوره‌های مختلف

معماری بناهای بازمانده از دوره‌های کهن، مرجع مطالعات ما در بررسی روند تغییرات ورودی از لحاظ کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و کاربردی می‌باشد. از آنچه در شکل‌گیری فضاهای ورودی در تمدن‌ها و سبک‌های مختلف مؤثر بوده، می‌توان اوضاع طبیعی و اجتماعی منطقه، مذهب، نظام اجتماعی، فرهنگی و... را نام برد.

■ ورودی در معماری یونانی

معماری یونانی که مهد تولد هنر غرب محسوب می‌شود، بر پایه فلسفه اومانیستی یا انسان‌گرایی بوده است. فضاهای ورودی در بناهای آن در ادامه شکل مجسمه‌وار بنا بوده‌اند و همراه با سنتوری‌ها و ستون در جلو و پله‌هایی برای ارتباط به سطح بالاتر با تأکید بر خطوط افقی شکل می‌گرفتند.

■ ورودی در هنر رومی

هنر رومی به واقع انتشاردهنده و نگهدارنده میراث هنر یونانی بوده است. البته رومی‌ها به مرور به خاستگاه هنری خویش دست یافتند. بناها و بالطبع ورودی‌های ساخته شده توسط رومی‌ها باشکوه و جلال بودند، همانطور که می‌دانید عظمت و فضا‌مندی از ویژگی‌های معماری رومی بوده است. تغییرات فضای ورودی در معماری رومی علاوه بر موارد بالا، الحاق این فضا به بناهای اصلی و تغییراتی در تناسبات و تزئینات ستون‌ها یا سنتوری و... بوده است.

■ ورودی در دوره گوتیک

در دوره گوتیک تداوم فضایی، پیوستگی بین بیرون و درون در طراحی فضاهای ورودی، مبنای کار قرار می‌گرفت. ورودی‌ها، بلند و باشکوه و به همراه پیکرتراشی و نقش و نگارهای نوک تیز و با تأکید بر خطوط قائم بودند.

■ ورودی در دوره رنسانس و بعد از آن

پس از آن در دوره رنسانس که دوره اهمیت انسان است، در ساخت بناها و نیز فضاهای ورودی، تناسبات انسان والاتر بوده است. به کارگیری اصل تقارن و مرکزگرایی نیز در طراحی ورودی‌ها در این دوره به چشم می‌خورد. اما در ادامه، دوره باروک دوره آزادی از اصول مرکزگرایی، تقارن، هندسه و... بوده است. استفاده از منحنی‌ها و عناصر موجی در ورودی‌ها در این سبک به کرات دیده شده است.

پس از گذر از این دوران و رسیدن به معماری مدرن، توجه به اصل اقتصاد، عملکردگرایی تقارن و... در عین حال بی‌توجهی به مسائل اقلیمی و فرهنگی هر منطقه در طراحی فضاهای ورودی دیده شد. معناگرایی، مسائل مذهبی و اعتقادی اهمیت خود را در طراحی ورودی‌ها از دست داد و فناوری حرف لعل را در ساخت انواع بنا و اجزای آنها زد. بعد از سبک بین‌المللی مدرن، سبک‌هایی مانند: معماری پست مدرن و ارگانیک به اصلاح معیارهای معماری مدرن پرداختند. در این سبک‌ها توجه به پست مدرن و ارگانیک یکی از معیارها برای طراحی فضاهای ورودی در بناها گردید.

□ کاربری بناها

مطالعه درباره معماری ایران، نشان‌دهنده چگونگی گسترش آن در طی ۱۵ قرن گذشته است. در هر دوره بناهایی با ویژگی‌های گوناگون در روستاها، شهرها، جاده‌های کاروانی، مناطق کویری، گذرگاه‌های کوهستانی و شهرهای ساحلی ایجاد گردیده که کاربردهای متفاوت داشته‌اند. اهمیت معماری اسلامی وقتی آشکار می‌شود که بدانیم در ساخته‌های این دوره به کاربرد مادی و معنوی بناها که از مهمترین ویژگی‌های آن است توجه شده است.

□ مسجد

پس از پذیرش اسلام، اولین موضوعی که به عنوان مظهر و نشان دین اسلام مطرح شد مکان مسجد و چگونگی ساخت آن بود.

مسجد اصلی‌ترین موجودیت کالبدی در قرون اولیه بعد از اسلام بود که همه شعائر اسلامی در آن ظهور می‌یافت و از الگوی اولیه مسجدالنبی در مدینه تبعیت می‌کرد.

نکته قابل اهمیت در آن، نحوه گذار معماری ایرانی پیش از ورود اسلام به معماری پس از آن است. مسلماً ایرانیان پیش از اسلام دارای تمدن عظیم در زمینه معماری بودند، از معماری پس از اسلام نیز آثار معماری با شکوهی باقی مانده است.

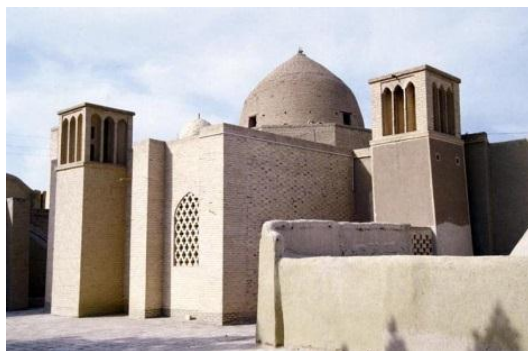
اما آیا این دو معماری با دو دوره زمانی بسیار متفاوت با هم مرتبطند؟

آیا معماری پیش از اسلام در شکل‌گیری مساجد در ایران مؤثر بوده است؟

برای یافتن پاسخ این سؤالات باید معماری پیش از اسلام را حداقل در فضای حکومتی و مذهبی بررسی کرد و آن را با معماری مساجد مقایسه نمود.

بناهای مربوط به این دوره که هنوز در دسترس و از لحاظ معماری بسیار با اهمیت می‌باشند. مانند کاخ‌های هخامنشی، آتشکده‌ها و کاخ‌های ساسانی و اشکانی دارای فضاهایی همچون تالار ستون‌دار، گنبد، حیاط مرکزی و ایوان هستند که بعدها به نوعی در مساجد به چشم می‌خورند، مساجد اولیه شبستانی همچون مسجد جامع نایین و مسجد تاریخانه‌ی دامغان، دارای شبستان ستون‌دار و طاق‌های هلالی و خالی است که در معماری پیش از اسلام وجود داشته و مساجد متأخرتر مانند مسجد جامع اردستان، مسجد جامع اصفهان دارای عناصری از قبیل گنبدخانه، گنبد و ایوان می‌باشند که ریشه‌های آن در معماری پیش از اسلام دیده می‌شود.

با در نظر گرفتن این عناصر معماری و بررسی روند تغییرات آن در طول زمان، تأثیر و تداوم معماری پیش از اسلام در شکل‌گیری معماری پس از آن، به خوبی دیده می‌شود و مشخص می‌شود که بسیاری از ویژگی‌های معماری ایرانی، در معماری ایران اسلامی نیز یافت می‌شود. ویژگی‌هایی که با در نظر گرفتن دستورات دینی به خوبی در معماری مذهبی ایران جا گرفته و جزئی جدایی‌ناپذیر از آن گشته است.

مسجد جامع نائین

با ظهور اسلام در قرن هفتم میلادی، پایه‌های هنر اسلام که مجموعه‌ای از هنر در دوره‌های ساسانی و بیزانس بود، شکل گرفت. در سال ۶۲۲ میلادی با هجرت حضرت محمد (ص) از مکه به مدینه تاریخ اسلام آغاز شد.

پس از ظهور اسلام معماران مسلمان همچون سایر هنرمندان، درپچه‌های جدیدی از بینش به رویشان گشوده شد که این امر موجب تحولی بزرگ در تمام تجلیات فکری و هنری آنان گردید. هنر اسلامی تقریباً با روی کار آمدن امویان در سال ۴۱ هـ.ق و انتقال مرکز خلافت امویان از مدینه به دمشق پدید آمد.

□ مدارس

مدارس ایران و پیدایش چنین مراکزی در ایران شاید به هزاره‌ی سوم ق.م و شکل‌گیری دولت و خط ایلام مربوط گردد. تشکیل حکومت در یک قلمرو نسبتاً گسترده و وجود ارتباطات سیاسی و تجاری که از یک طرف با شبه جزیره‌ی هند و از طرف دیگر با بین‌النهرین، لزوم استفاده از خط، دبیران کارآزموده، کارگزاران آموزش دیده و... را ضروری می‌ساخت، چنین روندی پیش از این در بین‌النهرین طی شده و مراکزی برای آموزش و تعلیم این دسته از افراد ترتیب یافته بود. روند طی شده در دوره هخامنشی و اشکانی، در دوره ساسانی تحولات مثبتی پذیرفته و منجر به تأسیس مرکز مهم علمی و بزرگی چون دانشگاه جندی شاپور شد که در زمینه‌های مختلف علمی (پزشکی، فلسفه، ادبیات، شیمی و...) فعالیت داشته است.

■ معماری مدارس اسلامی ایران

در طول نیم قرن گذشته، جامعه مدنی ایران نیازی بی‌سابقه به گسترش آموزش را پدید آورده است. در نتیجه مدارس بسیاری در سراسر کشور بنا شد که در آنها استانداردهای فنی، ملاحظات محیطی و هویت معماری در نازل‌ترین سطح ممکن انتخاب شده است.

مهمتر از همه فضایی که در درون این مدارس پدید آمده است فاقد هرگونه نقش سازنده و حمایت‌کننده در تعلیم و تربیت کودکان، نوجوانان است. در تمامی ادوار تاریخی کانون توجه، تحولات فرهنگی و اجتماعی کشور و تأثیرات آنها بر تکاپوی تعلیم و تربیتی در درون مدرسه بوده است.

بنابراین مدرسه صرفاً یک نوع ساختمان ساده نمی‌باشد بلکه آئینه‌ای از حیات علمی و فرهنگی جامعه است.